

I. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

УДК 911.3:796.5(477)

Любіцева О.О.

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Розглядається процес формування освіти для сфери туризму в Україні у відповідності до розвитку і трансформації національного туристичного ринку.

Ключові слова: освіта, туристична освіта, сфера туризму, національний туристичний ринок.

Рассматривается процесс формирования образования для сферы туризма в Украине в соответствии с развитием и трансформацией национального рынка туристических услуг.

Ключевые слова: образование, туристическое образование, сфера туризма, национальный туристический рынок.

The process of formation of education for the tourism industry in Ukraine in accordance with the development and transformation of the national market of tourist services.

Keywords: education, tourism education, tourism, national tourism market.

Постановка проблеми. Туристична освіта має не тільки відповідати вимогам розвитку галузі, яку вона забезпечує кадрами, а й випереджати ці вимоги на основі прогнозування розвитку ринку туристичних послуг. Підготовка кадрів для туризму в нашій країні має вже досить тривалу історію, що дозволяє зробити спробу сполученого аналізу коеволюційного розвитку туризму і туристичної освіти з метою: 1) визначення етапів становлення туристичної освіти; 2) встановлення відповідності між розвитком туристичної освіти і розвитком (а відповідно, потребами в кількості і якості випускників ВНЗ) туризму в країні як в історичному контексті, так і на сучасному етапі; 3) означення кола першочергових освітніх проблем, які потребують нагального вирішення. Саме цим питанням присвячена дана стаття, частково озвучена під час виступу на черговій VI українсько-італійській науково-практичній конференції з проблем двостороннього співробітництва, в т.ч. в сфері туризму і підготовки кадрів, яка щорічно проводиться кафедрою країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 2005 р. із залученням італійських партнерів, які представляють навчальні заклади та практиків організації гостинності.

Аналіз попередніх досліджень. В Україні питанням підготовки кадрів для туризму приділяється значна увага і ця увага з роками зростає: майже кожна конференція з туризму, яка проводиться на теренах країни, в своїй структурі має питання з підготовки кадрів; підготовці кадрів були присвячені окремі конференції (наприклад, «Туристична освіта в Україні: проблеми та перспективи» Київ, 2007). Все це свідчить про актуальність

проблематики. Однак, незважаючи на значну увагу, в системі підготовки кадрів для туризму залишається багато невирішених питань, які, на жаль, негативно впливають на якість підготовки кадрів, і, відповідно, ефективність туристичної діяльності на національному ринку, його конкурентоздатність.

Виклад основного матеріалу. В Україні готувати фахівців власне для роботи в туризмі почали з середини 1970-х рр. Саме з цього часу можна вести відлік становленню фахової туристичної освіти в країні. Передумовами слугували загальні тенденції розвитку міжнародного туризму, відгуком на які стало формування цього виду діяльності в СРСР. До того часу туризм у світі і в Європі пройшов певні етапи розвитку і в другій половині ХХ ст. являв собою ефективну галузь економіки, яка забезпечувала потреби геометрично зростаючої кількості туристів. Подорожування як спосіб проведення вільного часу із стабілізацією економічної ситуації ставав все масовішим, в його «орбіту» втягувались все нові країни і території. Так, на етапі масового туризму, до світового туристичного процесу долучився і Радянський Союз, де туризм розглядали переважно як вид спорту. Цей «перелом» ознаменувався Постановою ЦК КПРС, РМ СРСР та ВЦРПС «Про заходи подальшого розвитку туризму і екскурсій в країні» (1969 р.), якою була сформована організаційно-управлінська система туризму і визначений механізм його фінансування в СРСР та на Україні (як союзній республіці) зокрема. В Україні була створена Республіканська рада з туризму і екскурсій, керівництво якої звернулося до Київського національного університету імені Тараса Шевченка із замовленням про підготовку кадрів для галузі, що почала стрімко розвиватись.

У цей час туризм в країні розвивався за такими напрямками: 1) внутрішній у формі а) активного, який забезпечувався самоорганізацією населення через клуби (по місцю проживання, роботи, навчання); б) «дикого» або повністю самодіяльного; в) організованого, який забезпечувався структурними підрозділами створеної Ради і полягав у формуванні і просуванні (переважно по лінії профспілок) комплексних турів (вихідного дня, святкових, відпустки), які реалізовувались за пільговими цінами; 2) міжнародний у формі а) в'їзного, який забезпечувався діяльністю БММТ «Супутник» (молодіжний сегмент) та ВАТ «Інтурист» (дорослий сегмент); б) виїзного, який забезпечували ті ж структури (при значному переважанні в'їзного туризму).

Туристичний рух, який ставав все більш потужним, забезпечувався плановим розвитком туристичної інфраструктури, орієнтованої в першу чергу на забезпечення внутрішнього туризму: бази відпочинку, турбази, кемпінги, туристичні готелі. Функціонування туризму як сфери забезпечення відпочинку потребувало кадрів і не тільки кадрів технологічної підготовки для обслуговування в готелях (ця підготовка в СРСР розпочалася 1939 р. і продовжилась відкриттям 1978 р. побудованого Київського технікуму готельного господарства), а й кадрів

для забезпечення інших ділянок туристичної діяльності. Підготовку кадрів для діяльності з формування туристичного продукту і його реалізації взяли на себе географи: географічні факультети Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Таврійського державного університету імені В.І. Вернадського. На базі географічної освіти розпочали підготовку «методистів-організаторів туристсько-екскурсійної справи» як спеціалізації і перші випуски були здійснені в середині 1970-х рр. Це можна вважати «витоками» туристичної освіти в Україні і це в цілому відповідало практиці підготовки кадрів для туризму в країнах-сусідах (тоді – соціалістичних країнах Європи – у Польщі, Болгарії, Югославії, де також підготовка кадрів для туризму була покладена на географічну освіту).

Цей період (з 1950-х до середини 1980-х рр.) можна вважати *I етапом* формування туристичної освіти. Для даного етапу розвитку туризму було характерно: масовість, поєднання самодіяльного туристичного руху і організованого, переважання у пропозиції/попиті комплексного туристичного продукту, який поєднував культурно-пізнавальну діяльність з активним проведенням дозвілля в походах (пішохідних, вело-, водних) в межах природних резерватів різного рівня. На цьому етапі туризм сприймався як активна форма проведення дозвілля, часто з елементами спортивного туризму (щодо тривалості і складності походів, долавання перешкод), і завершувався отриманням посвідчення і відзнаки «Турист СРСР» (для організованих форм).

Державна підтримка розвитку рекреаційно-туристичної діяльності полягала у: 1) формуванні організаційно-управлінської системи з організації внутрішнього і міжнародного туризму; 2) розробці системи фінансування і забезпеченні її функціонування; 3) розбудові спеціалізованої туристичної інфраструктури і формуванні центрів туризму. Розділ про організацію рекреаційно-туристичної діяльності населення був включений до схем районного планування всіх рівнів, які розроблялися науково-дослідними і проектними інститутами (ДІПромісто, КиївНДІмістобудування, ЗНДІпроект, УкрНДІцивільсьільбуд та інші). Ця діяльність мала результатом Схему розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в Україні, де були виділені центри туризму різного рівня і перспективні для розвитку туризму території. Зазнала розвитку рекреаційна архітектура, планування і проектування рекреаційних зон. Тобто, активно формувалася система туристичних центрів, пов'язаних мережею постійно діючих туристичних маршрутів, рекреаційна, сервісна, культурно-освітня діяльність яких спиралась на ресурсну базу туризму, що потребувало знання про територію та її рекреаційні можливості для розбудови туризму. Цю потребу забезпечувало саме географічне знання і географічна освіта, яка готувала кадри як для районного планування, так і для туризму. Саме в цей час в географічній науці зародилась і розвинулась «Рекреаційна географія» (М.С. Міроненко, І.Т. Твердохлебов, 1981), «Географія туризму» (М.П.Крачило, 1987), де на основі панівної на той час

системної парадигми були сформульовані основні теоретико-методологічні підходи і наукові категорії (зокрема, територіальної рекреаційної системи, рекреаційно-географічного простору), визначені методологічні принципи та підходи (наприклад, вибірковості туристичної діяльності людини щодо географічного середовища, визначення реальних і граничних навантажень на рекреаційні території і об'єкти, зонування рекреаційних територій як інструмент регулювання туристичного природокористування і охорони довкілля). Другим значним доробком стало дослідження географічного середовища щодо визначення його рекреаційно-туристичного потенціалу, виявлення туристичних ресурсів і їх характеристики. Таким чином, географічна освіта заклала теоретичні, методологічні та практичні основи туристичного ресурсознавства та рекреаційного природокористування.

Здобуття країною незалежності відкрило новий етап у розвитку туристичної освіти. В країні відбулась перебудова всіх сфер суспільного життя: політичної, економічної, соціальної. Туризм так само перебудовувався на ринкових засадах. Цей період (з 1991 до порубіжжя сторіч) можна визначити як *II етап* розвитку туристичної освіти і характеризувати як етап зародження власне самостійної туристичної освіти (окремої галузі знань).

Перебудова туризму в незалежній Україні пройшла кілька етапів: 1) з 1991 по середину 1990-х: стихійного розвитку, коли впорядковані радянські структури перестали функціонувати, а населення пред'являло значний попит на туристичні послуги (переважно виїзного туризму), стимулюючи виникнення невпорядкованої пропозиції, яка часто не забезпечувала туристичного обслуговування, що підірвало довіру до туристичної галузі в країні, та й галузі як такої не існувало – була стихія малого підприємництва з організації виїзду українців за кордон (часто не з метою відпочинку, саморозвитку, а з комерційною метою: на роботу, за товаром для його подальшої реалізації в Україні). У сфері підготовки кадрів діяли названі університети (Київ, Сімферополь), технікум готельного господарства (Київ), Інститут підвищення кваліфікації кадрів в туризмі Федерації профспілок України (Київ). Саме фахівці цих навчальних закладів та фахівці науково-дослідних проектних інститутів (які проектували туристичну інфраструктуру) стали тією науковою основою, яка розробила проект виходу країни на ринок міжнародного туризму (проект закону «Про туризм», органів регулювання туристичної діяльності, запропонувала алгоритм формування в країні індустрії туризму, розробила її структуру). 2) 1995-2006рр. – впорядкування туристичної діяльності. На цьому етапі був розроблений і прийнятий Закон України «Про туризм» (1995р.), сформований орган державного управління туризмом: Державний комітет України з туризму (структурний підрозділ КМ України з повноваженнями міністерства), який розпочав формувати «вертикаль управління». Відповідно до закону, було введено обов'язкове ліцензування туристичної діяльності, а умовою ліцензування стало кадрове

забезпечення підприємства фахівцями (з досвідом роботи не менше п'яти років або з фаховою освітою). У цей же час відбувалося становлення туристичної освіти в Україні як самостійної галузі знань. Відповідно до попиту на туристичну освіту численні ВНЗ почали відкривати цей напрямок. Для координації освітніх програм і формування спільної освітньої політики для сфери туризму 1997 р. була створена громадська організація «Асоціація працівників навчальних закладів України туристичного і готельного профілю», яка об'єднала понад 70 ВНЗ різного рівня.

2004 р. за розпорядженням МОНУ робочою групою у складі представників провідних ВНЗ, які готували кадри для туризму, був підготовлений і прийнятий Галузевий стандарт вищої освіти України (ГСВОУ) в галузі знань «туризм», затверджений Міністром України. Це дало поштовх для подальшого нарощування кількості ВНЗ з підготовки кадрів для туризму в країні.

Для II етапу характерною ознакою є усвідомлення необхідності формування освіти в туризмі як самостійної галузі знань з огляду на синтетичний характер туристичного процесу. У розробці цієї ідеї об'єдналися фахівці з таких наук як географія, історія, економіка, соціологія, психологія, філософія, політологія, культурологія, педагогіка, екологія, правознавство. Саме теоретико-методологічні здобутки цих одинадцяти наук стали основою формування самостійного туризмологічного знання.

Цей тривалий і непростий процес визнання, формування власного теоретико-методологічного апарату пройшли до того політологія, культурологія, а свого часу (як нам відомо з історії науки) практично всі сучасні науки. Цей процес триває й зараз, ускладнюючись перебігом об'єктивних і суб'єктивних процесів розвитку національного туристичного ринку і відповідної йому туристичної освіти.

Прийнятий 2004 р. ГСВОУ – «туризм» був недосконалим, містив певні суб'єктивні «перекуси»: був занадто «технологізованим», подрібненим (мав велику кількість дисциплін), містив повтори (наприклад, щодо активних видів туризму), практично «загубив» в своїй організаційно-технологічній спрямованості такий важливий напрямок туристичної діяльності, її основу як екскурсознавство і т.д. і т.п., однак він був спрямований на узгодження різних галузей знань задля комплексності підготовки фахівця з туризму, хоча відчутним був «перекус» в бік економізації підготовки.

З 2006 р. можна означити *III етап* формування туристичної освіти в країні як етап перерозподілу. За час стандартизації підготовки кадрів для сфери туризму (з 2004 р.) туризм з позиції «галузь знань» перейшов на позицію «спеціальність», тобто був понижений його «статус», і змінив тричі «приналежність»: 0504-туризм; 0201 – культура (галузь знань), 6.020107 – туризм (спеціальність); 1401 – сфера обслуговування (галузь знань) з напрямками підготовки готельно-ресторанне обслуговування

(бакалавр 6.140101), туризм (бакалавр 6.140103). Підготовка молодших спеціалістів трансформувалась наступним чином: 5.050403 – організація обслуговування в готелях і туристичних комплексах; 5.02010701 – організація туристичного обслуговування; 5.14010301 – туристичне обслуговування; 5.14010101 – готельне обслуговування. Всі подальші стандарти мають на меті удосконалення попереднього, який в процесі роботи виявив свої як позитивні, так і негативні сторони. Стандарт 2004 р. був незбалансований відносно представництва різних галузей знань (наук) в підготовці фахівців. На рівні підготовки «бакалавр» (3 роки 10 міс. навчання) передбачалось, що на 1 курсі студенти опанують знання з туристичних ресурсів, їх класифікації та оцінки, особливостей самодіяльного туризму; на 2 курсі – спортивно-оздоровчого; на 3 курсі – основна увага концентрувалась на технологіях обслуговування в готельному і ресторанному бізнесі, проектування і просування турпродукту; на 4 курсі – на організації туристичного обслуговування, туристичному маркетингу і менеджменті. Ця схема в цілому збережена і в останніх розробках (2010-2012 рр.), але, відповідно вимогам Болонського процесу щодо укрупнення лекційних курсів, запропоновані різні варіанти такого укрупнення шляхом об'єднання ряду дисциплін за галузевим принципом. Домінування економічних дисциплін стало ще помітнішим, а гуманітарна складова ніяк не може посісти належного їй місця. Незалежно від зміни стандарту підготовки кадрів для туризму, географічна компонента такої підготовки залишається практично сталою (незважаючи на тиск з боку перш за все економічних дисциплін) і охоплює такі дисципліни: 1) географія туризму; 2) рекреаційна географія; 3) рекреалогія; 4) туристичні рекреаційні комплекси; 5) туристичне краєзнавство; 6) туристичне країнознавство. Це ще раз підкреслює «базовість» географічного знання як у підготовці кадрів, так і в практичній діяльності з туризму.

Освіта в туризмі нерозривно пов'язана з науковою діяльністю з дослідження процесів функціонування ринку туристичних послуг, інновацій, спрямована на формування засад збалансованого (стійкого) розвитку туризму, оптимізацію рекреаційно-туристичного природокористування. Сьогодні можна з впевненістю говорити, що в туризмі сформувалися географічна, економічна, філософська школи, формуються історична, соціологічна, правознавча школи. Центрами наукової і освітньої діяльності в туризмі стали Київ, Харків, Львів, Донецьк, Івано-Франківськ, Чернівці, Луцьк, Тернопіль, Черкаси. Потужна школа сформована в Криму (Сімферополь, Севастополь, Ялта). Об'єднання зусиль науковців різних галузей науки навколо туристичної проблематики стало основою для формування в країні нової галузі науки – туризмології або наукового напрямку, який узагальнює теорію і практику туризму як суспільного явища в усьому різноманітті його проявів і суспільних функцій. Теорія туризму під назвою «туристика» відома з досвіду наших найближчих сусідів Польщі, Болгарії, Росії, але з огляду на

особливості української мови назва такої науки має бути «туризмологія». Слід розрізняти «туризмологію» як теоретичну, узагальнюючу дисципліну і «туризмознавство», яке за змістом варто розглядати як вступ до фаху, а сенсом цієї освітньої дисципліни є надання знань про специфіку, суспільні функції, структуру, основи функціонування туризму.

А що ж в цей час практика туризму? З одного боку, вона виглядає досить усталеною, має нову редакцію Закону України «Про туризм» (2003 р.), достатньо розвинену нормативно-правову базу, але організаційно-управлінська «вертикаль» так і не була розбудована і не запрацювала повною мірою, статистичний облік не задовольняє ні систему управління, ні наукову громадськість, а економічні механізми стимулювання туристичної діяльності й зовсім не працюють. Навіть проведення в Україні чемпіонату Європи з футболу «ЄВРО-2012» мало вплинуло на ситуацію, хоча й привернуло увагу до стану туристичної галузі (особливо на локальному рівні). В практику мають бути нагально впроваджені пропонувані науковцями розробки з оцінки стану туристичних ресурсів, формування туристичних дестинацій на основі кластеризації суб'єктів індустрії туризму, активізації екскурсійної діяльності і формування туристичного каркасу країни, який би охоплював мережею екскурсійно-туристичних маршрутів ці дестинації і їх функціонування на засадах збалансованого (стійкого) розвитку. В основу здійснення цих заходів має бути покладено державну програму розвитку туризму з чітко визначеними термінами виконання і джерелами фінансування. Має бути налагоджена система статистичного обліку, створений реєстр з оцінкою рекреаційно-туристичних ресурсів і кадастр земель рекреаційного призначення, що дозволить ввести туристичну ренту і удосконалити економічний механізм функціонування туризму, сприятиме його формуванню як ефективної галузі економіки не тільки «de-facto», а й «de-iure». Сьогодні ж туристична діяльність в країні за статусом цілком адекватна туристичній освіті: маємо також пониження статусу. За аналітичний період туризм пережив 11 трансформацій і з окремого суб'єкта управління рівня структури Кабінету Міністрів України, через статус структурного підрозділу різних міністерств, організується агентством в структурі Міністерства інфраструктури України, не маючи практично організаційно-управлінської «вертикалі».

Проведений аналіз дозволяє зробити наступні *висновки*: 1) незважаючи на «пониження» статусу, постійні «переноси» до різних за сутністю галузей знань, тиск з боку базових галузей освіти цих галузей знань, який суттєво впливає на формування нормативної частини галузевого стандарту з підготовки кадрів для туризму становлення спеціалізованої туристичної освіти в Україні відбулося; 2) варто зважити на специфіку рекреаційно-туристичної діяльності, існуючий світовий досвід підготовки кадрів для цієї сфери і повернути туризму як освітній галузі статус «галузь знань» аби запобігти невиправданним «перекосам» і забезпечити якість підготовки і конкурентоздатність випускників; 3)

потребують згуртування і підтримки зусилля фахівців, які розвивають наукові дослідження і ведуть підготовку кадрів для туризму, задля розвитку туризмологічної науки, результати якої мають впроваджуватись в практику рекреаційного господарювання; 4) держава має «повернутися обличчям» до туризму, зважаючи на світовий досвід і певний досвід попередніх років, і сформувати дієву програму підтримки і розвитку рекреаційно-туристичної діяльності.